

Emine HAJDARI

**KUFIJTË E DARDANISË NË DËSHMITË E AUTORËVE
ANTIKË GREKË DHE ROMAKË: NJË SHQYRTIM
KRITIK I PIKËPAMJEVE DHE KUFIZIMEVE
BURIMORE**

Abstrakt:

Kumtesa trajton çështjen e kufijve dhe të shtrirjes territoriale të Dardanisë, bazuar në dëshmitë e autorëve antikë grekë dhe romakë. Qëllimi është të shqyrtohet se si këta kufij janë kuptuar, përshkruar dhe përcaktuar në periudha të ndryshme historike, në varësi të zhvillimeve politike dhe administrative të kohës. Autorët e antikitetit japin pamje të ndryshme për Dardaninë: disa e lidhin me botën ilire, të tjerë me traditën trojane, duke ndërtuar rrëfime që ndërthurin mitin me realitetin politik. Këto përfytyrime pasqyrojnë jo vetëm ndryshimet në dijen gjeografike të kohës, por edhe ndikimin e ideologjive dhe të rrethanave në të cilat janë krijuar. Duke ndjekur këtë evolucion, në këtë kumtesë analizohet mënyra se si kufijtë e Dardanisë janë transformuar nga përfytyrime mitologjike e letrare në përcaktime më konkrete gjeografike dhe administrative në kuadër të Perandorisë Romake. Analiza mbështetet në një lexim kritik të burimeve, me synimin për të nxjerrë në pah mospërputhjet, dhe kufizimet burimore në përshkrimet e autorëve antikë. Nëpërmjet kësaj qasjeje, kumtesa thekson nevojën për interpretim të kujdesshëm të dëshmive letrare në funksion të rindërtimit të zhvillimit historik të nocionit të Dardanisë dhe të kufijve të saj si hapësirë gjeopolitike dhe kulturore.

Fjalët kyç: *Dardani, kufij, autorë antikë.*

Kufijtë e Dardanisë në dëshmitë e autorëve antikë grekë dhe romakë: një shqyrtim kritik i pikëpamjeve dhe kufizimeve burimore

Dëshmitë që vijnë nga autorë të ndryshëm, të cilët ndërthurin elemente mitologjike, etnografike dhe gjeografike, ofrojnë një tablo të pasur, por shpesh të paqëndrueshme dhe kontradiktore mbi kufijtë dhe mënyrën se si perceptohej Dardania në periudha të ndryshme historike, duke pasqyruar njëkohësisht ndikimet politike, kulturore dhe ideologjike të kohës.

Në këtë kuptim, gjurmët më të hershme të përfytyrimeve mbi Dardaninë lidhen ngushtë me mitologjinë greke. Figura e Dardanit, bir i Zeusit dhe Elektrës, përmendet në traditën homerike si themelues i qytetit të Dardanisë në Trojë dhe si pararendës i një fisi që mbante emrin e tij.¹ Ky mit, i cili e vendos origjinën e dardanëve në një linjë hyjnore, u përdor nga autorët e mëvonshëm për të ndërtuar një vijimësi simbolike ndërmjet popujve të Azisë së Vogël dhe atyre të Ballkanit.

Në këtë traditë të ndërthurjes së elementeve mitologjike me realitete etnografike, Solini² është ndër autorët e parë latinë që i përshkruan dardanët ballkanikë si popull me origjinë trojane, duke i lidhur ata me traditat mitike të Dardanit. Ai shënon se italicët kaluan nëpër territorin e liburnëve, të cilët i konsideron popull me prejardhje nga Azia, dhe mbërritën në rrëzë të Dalmacisë. Dalmacia, sipas tij, ndodhej pranë Ilirisë, brenda së cilës banonin dardanët, të cilët i quan popull i truallit trojan dhe i përshkruan si barbarë në sjelljet e tyre.

Edhe pse dëshmia e Solinit nuk ofron përcaktime të sakta kufitare, ajo e pozicionon qartë Dardaninë brenda hapësirës së Ilirisë dhe, më saktë, në zonën kontinentale të saj. Ky pozicionim është në përputhje me të dhënat e burimeve të tjera antike, ndërsa karakterizimi i dardanëve si popull i truallit trojan mbetet një konstrukt mitologjik i traditës romake, që ndikon në mënyrën e perceptimit të këtij populli, por nuk pasqyron realitete historike ose kufitare.

Virgjili³ në anën tjetër, shkon më tej duke i paraqitur dardanët si pasardhës të një linje të mbijetuar nga shkatërrimi i Trojës, të cilët

¹ Homëros, *Ilias*, XX. 215-306.

² Gaius Iulius Solinus, *Collectanea rerum memorabilium*, II, 51.

³ Vergilius, *Aeneis*, III, 167-168; VII, 190-220; 240-244; VIII, 124-142.

ruajtën trashëgiminë e tyre kulturore përmes vendosjes në territore të reja. Në këtë rrëfim, kufijtë e Dardanisë nuk janë gjeografikë, por mitikë.

Kjo narrativë mitologjike nuk përbën dëshmi historike në vetvete, por tregon mënyrën se si bota antike ndërtonte lidhje të qëllimshme midis mitit dhe realitetit politik, me synim legjitimimin e pranisë së popujve në hapësira të caktuara.

Apiani,⁴ në veprën *Rhōmaika*, “Illyrikë” përcjell një variant mitologjik të prejardhjes së popujve të Ballkanit, sipas të cilit Polifemi dhe Galata kishin tre djem: Ilirin, Keltin dhe Galin. Nga Iliri, vijon Apiani, lindën disa fise, ndër të cilët edhe Dardani, prej të cilit rrjedhin dardanët. Përmes këtij rrëfimi, Apiani vendos një lidhje të qartë ndërmjet dardanëve dhe trungut ilir, duke i përfshirë ata ndër nëntë fiset kryesore të Ilirisë. Një qasje të ngjashme ndjek edhe Elieni,⁵ i cili i përfshin dardanët brenda kuadrit të Ilirisë, por këtë herë jo përmes mitit, por përmes zakoneve të tyre. Ai shkruan se “Dardanët, popull i Ilirisë, laheshin vetëm tri herë gjatë jetës së tyre, kur lindnin, kur martoheshin dhe kur vdisnin.”

Ky vëzhgim etnografik, sado i thjeshtë, tregon se në kohën e tij dardanët konsideroheshin pjesë e botës ilire, me zakone e mënyra jetese që i dallonin si bashkësi më vete brenda saj. Këto dëshmi tregojnë një kalim të qartë nga kufijtë mitologjikë drejt përpjekjeve për të përcaktuar kufij etnikë e kulturorë, ku Dardania fillon të shihet si një hapësirë ndërmjet Ilirisë, Maqedonisë dhe Thrakisë. Në këtë proces, Apiani dhe Elieni ndihmojnë në formimin e një identiteti dardan më të dallueshëm, që më vonë do të marrë përmasë të qartë edhe në hartat gjeografike e ndarjet administrative të autorëve romakë.

Me kalimin e kohës, dimensionimi mitologjik u zëvendësua nga përpjekjet për të përcaktuar kufij më të besueshëm etnikë dhe gjeografikë. Autorët e periudhës helenistike dhe romake filluan ta konsideronin Dardaninë pjesë të botës ilire, duke e zhvendosur perceptimin nga mitologjia drejt një realiteti më konkret historiko-gjeografik.

Straboni,⁶ në veprën e tij *Geōgraphika*, e pozicionon Dardaninë ndër viset e brendshme të Ilirisë, duke e përshkruar si një territor malor me

⁴ Appianos, *Rhōmaika*, “Illyrikë” IX, 2.

⁵ Claudius Aelianus, *Varia historia*, IV, 1.

⁶ Strabon, *Geōgraphika*, VII, 5, 1; 6-7; 12.

rëndësi strategjike, kufitar me Maqedoninë dhe Paioninë në jug, dhe me fiset ilire në veriperëndim. Ai i rendit dardanët përkrah autariatëve dhe ardianëve, duke i përfshirë kështu në grupin e fiseve ilire. Përshkrimi i tij i jep Dardanisë një pozitë qendrore ndërmjet Ilirisë, Maqedonisë dhe Trakisë.

Në disa përshkrime, dardanët paraqiten si një popull i veçantë, por gjithmonë në afërsi me ilirët. Straboni⁷ përmend dardanët dhe autariatët si popuj që kufizojnë Ilirinë, ndërsa kufirin perëndimor të Maqedonisë e përshkruan të përkufizuar nga dardanët dhe ilirët. Këto dallime duhen parë si pasqyrim i konteksteve administrative dhe gjeopolitike të kohës, jo si ndarje etnike të mirëfillta. Vetë autariatët, të cilët përmenden veçmas, njihen gjerësisht si fis ilir, gjë që tregon se ndarjet e tilla shërbenin kryesisht për klasifikim territorial. Përkundër kësaj në aspektin gjeografik, përshkrimi më i plotë i kufijve të Dardanisë i përket Strabonit. Ai e vendos këtë territor në Ballkanin qendror, me kufij në jug me paionët dhe maqedonasit, në lindje me medët dhe në veri me autariatët e dasaretët.

Në aspektin gjeografik, Titi Livi⁸ është ndër autorët e parë që përmend elemente natyrore të lidhura me kufijtë e Dardanisë. Ai përshkruan malin Skardus (Sharri) si pikën më të lartë të rajonit dhe si kufi natyror midis Dardanisë, Ilirisë dhe Maqedonisë. Përmend gjithashtu një lum që e quan *Oriundus*, të cilin e përfytyron gabimisht si degë që derdhet në Adriatik; në të vërtetë, bëhet fjalë për Drinin e Bardhë. Ky keqidentifikim tregon se Livi kishte njohuri të kufizuara për gjeografinë e brendshme të rajonit. Pavarësisht pasaktësive topografike, përshkrimi i tij tregon se Dardania perceptohej si një njësi e dallueshme fizike dhe strategjike e kufizuar natyrshëm nga male dhe lumenj që e ndanin nga Maqedonia dhe Iliria.

Në shekujt e parë të erës sonë, autorët antikë japin të dhëna gjithnjë e më të sakta për shtrirjen e Dardanisë. Plini Plak⁹ e përfshin atë brenda provincës së Mezisë, duke theksuar kufizimet e saj me Epirin, tribalët dhe mezët, si dhe duke përmendur lumenjtë Margus, Pingus dhe Timachus, të cilët buronin nga ky territor dhe derdeshin në Danub.

⁷ I njëjti, VII, 5, 1.

⁸ Titus Livius, *Ab urbe condita*, XLIV, 31, 1-8.

⁹ Gaius Plinius Secundus, *Naturalis Historia*, III, 26. 149.

Në vijim, Ptolemeu¹⁰ ofron një pasqyrë më të detajuar, duke renditur qytetet dardane Arribantium, Naissus, Ulpianum dhe Scupi, dhe duke e vendosur Dardaninë në kufirin jugor të Mezisë së Epërme. Nga këto të dhëna del se territori dardan përfshinte pjesën më të madhe të Kosovës së sotme, Serbinë jugore, veriun e Maqedonisë së Veriut dhe disa zona të Shqipërisë veriore. Ky përshkrim pasqyron një njohje më të saktë administrative dhe gjeografike të provincave ballkanike në kohën romake të shekullit II, kur Dardania paraqitet tashmë si njësi e konsoliduar brenda strukturës së Mezisë së Epërme, me qendra urbane të rëndësishme dhe rrjet të zhvilluar komunikimi.

Në periudhën e mëvonshme romake Orosi¹¹ pohon se Maqedonia kufizohej në veriperëndim me Dardaninë, duke konfirmuar kështu rolin e saj si krahinë kufitare midis Maqedonisë, Dalmacisë dhe Mezisë. Ky përshkrim pasqyron vazhdimësinë e perceptimit të Dardanisë si një zonë ndarëse dhe lidhëse në të njëjtën kohë.

Në shekullin VI Hierokli¹² përmend provincën e Dardanisë si njësi të mirëfilltë administrative me qendrat urbane kryesore: Merion, Ulpiana dhe Scupi, ndërsa qyteti i Naisit tashmë i perkiste Dakisë Mesdhetare me qendër Serdikën. Kjo ndarje administrative pasqyron riorganizimin territorial të Perandorisë Romake pas reformave të Dioklecianit, kur Dardania mori formën e një province të veçantë.

Megjithëse burimet antike për Dardaninë janë të çmuara, ato mbeten të kufizuara dhe shpesh kundërthënëse në përmbajtje. Mungesa e njohurive të sakta për gjuhën, organizimin shoqëror dhe strukturën politike të fiseve ballkanike, si edhe përdorimi i terminologjisë greke e romake për të përshkruar realitete lokale, kanë prodhuar përshkrime të paqarta dhe herë pas here të pasakta. Shumica e autorëve antikë kanë riprodhuar të dhëna të mëparshme pa analizë kritike, duke përsëritur shpesh gabime topografike dhe etnografike. Njëkohësisht, lëvizjet e popullsisë dhe ndryshimet politike, ekonomike e ushtarake kanë ndikuar në zhvendosjen e kufijve, gjë që e vështirëson edhe më tej përcaktimin e saktë të territorit dardan.

¹⁰ Klaudios Ptolemaios, *Geōgraphikē Hyphēgēsis*, III, 9, 2 dhe 6.

¹¹ Paulus Orosius, *Adversus paganos*, VII, vol I, 57, 59.

¹² Hierocles, *Synecdemus*, XII, 654, 2, 7; XVI, 655.

Këto paqartësi dhe kufizime të burimeve antike dalin në pah veçanërisht te Straboni. Kështu ai, duke u mbështetur në burime të paqarta dhe në një përfytyrim të gabuar të pozitës së detit Adriatik, ai e shtrembëron orientimin hapësinor të rajonit: ajo që për të paraqitet “në veri” në fakt korrespondon me veriperëndimin, ndërsa ajo që ai e quan “jug” duhet kuptuar si juglindje. Për këtë arsye ai e vendos gabimisht Dardaninë si fqinj jugor të Paionisë,¹³ ndonëse në realitet dardanët ishin fqinj veriorë të paionëve.

Pikërisht për shkak të natyrës së tillë të burimeve, përcaktimi i kufijve të territorit dardan kërkon ndërthurjen e burimeve të shkruara me dëshmitë arkeologjike, onomastike dhe me një njohje të saktë të terrenit. Vetëm një qasje e tillë e kryqëzuar mundëson rindërtimin e një pamjeje më të besueshme të shtrirjeve kufitare dhe të zhvillimeve etnike të zonës, duke shmangur përsëritjen e pasaktësive që vetë autorët antikë kanë transmetuar nga njëri te tjetri.

Shqyrtimi i dëshmive të autorëve grekë dhe romakë tregon se kufijtë e Dardanisë nuk paraqiten në asnjë rast në mënyrë të prerë dhe të unifikuar në burimet antike. Të dhënat janë të fragmentuara dhe shpesh të ndikuara nga tradita mitologjike, nga stereotipe etnografike ose nga kufizimet gjeografike dhe politike të kohës. Disa autorë ndërtojnë skema mitologjike të prejardhjes (Virgjili, Apiani, Solini), të tjerë transmetojnë vëzhgime të pjesshme dhe kulturarisht të ngarkuara (Aeliani), ndërsa përshkrimet gjeografike të Strabonit, Livit, Plinit dhe Ptolemeut mbeten të paqëndrueshme ose të cinguara. Këto mospërputhje lidhen me mungesën e njohjes së terrenit, me varësinë nga burime të dorës së dytë dhe me kontekste politike që kanë ndikuar perceptimin e hapësirës dardane.

Megjithatë, krahasimi kritik i burimeve antike jep një pamje të përgjithshme të qëndrueshme: Dardania paraqitet si një territor i brendshëm i Ballkanit qendror, me bërthamën e saj në hapësirën e Kosovës së sotme dhe me shtrirje që përfshin zona të Maqedonisë së Veriut, Serbisë së Jugut dhe pjesë të Shqipërisë së Veriut. Kjo shtrirje mbështetet edhe nga dëshmitë arkeologjike, onomastike dhe topografike, të cilat konfirmojnë vazhdimësinë e elementit dardan sidomos nga shekulli IV para Krishtit e në vijim.

¹³ Strabon, *Geographika*, VII. 4.